
EL PROEMI AL LLIBRE III DEL *CURIAL*, LES MUSES I EL CONTEXT ITALIÀ DE LA NOVEL·LA

ABEL SOLER
abel.soler@uv.es
Universitat de València

Resum: *Curial e Güelfa*, novel·la cavalleresca escrita a Itàlia (ca. 1445-1448), en català, i atribuïda al gran camarlenc de Nàpols, Enyego d'Àvalos, és l'obra d'un lletraferit que ha assimilat i propugna les idees i els ideals humanístics del primer Quattrocento. En el proemi al llibre III, l'escriptor confia en la tutela de les Muses i parodia satíricament les «piques» escolàstiques (les 'garses' del mite ovidià). Les Muses al·legoritzades per Fulgenci i una harmonia còsmica dirigida per Apol·lo Musagetes, dos temes cars als neoplatònics italians, serveixen de fil conductor a l'autor a l'hora de defensar la seua llibertat –i el seu atreviment– com a creador de «poesia», de narrativa de ficció ornamentada per mites clàssics. Les fonts sobre les quals fonamenta l'escriptor el seu experiment de «cavalleria humanística» són italianes i les seues tècniques d'*imitatio* literària –les de Gasparino Barzizza– són ja pròpies del Renaixement.

Paraules clau: Literatura catalana medieval, *Curial e Güelfa*, Enyego d'Àvalos, les Muses

Abstract: *Curial e Güelfa*, a chivalric novel written in Italy (ca. 1445-1448), in Catalan, and attributed to the great chamberlain in Naples, Enyego d'Àvalos, is the work of a literature lover who has assimilated and supports the ideas and humanistic ideals from the first Quattrocento. In the prologue to Book III, the writer trusts the Muses' protection and parodies satirically the scholastic «piques» (the 'herons' in Ovid's myth). The Muses, allegorised by Fulgentius and a cosmic harmony directed by Apollo Musagetes, two favourite topics for the Italian Neo-Platonic supporters, serve as a common thread for the author to defend his freedom –and his daring– as a creator of «poetry», of fiction narrative adorned by classical myths. The sources upon which the writer bases his experiment of «humanistic chivalry» are Italian and his techniques of literary *imitatio* –the ones of Gasparino Barzizza– are the typical ones from the Renaissance.

Keywords: Medieval Catalan Literature, *Curial e Güelfa*, Enyego d'Àvalos, the Muses

CURIAL E GÜELFA: UNA NOVEL·LA DE «CAVALLERIA HUMANÍSTICA»

El *Quattrocento* literari italià fou el segle dels *Musarum amatores*: d'aquells prínceps i *condottieri* estudiosos de les *Ètiques* d'Aristòtil¹; d'uns prohoms que aspiraven a esdevenir *homini scientifici*, és a dir, homes virtuosos, mitjançant l'aprofitament del potencial pedagògic i filosòficomoral que contenien els clàssics antics². El protagonista del *Curial* aspira a ser, precisament, l'arquetip d'aquest nou cavaller de cort i de lletres: un *cortigiano* i «cavaller

¹ Guarino Veronese, pel 1447, saludava el seu protector, el marquès de Ferrara, Leonello d'Este, amb l'epítet *Musarum amator*, mentre projectava per a ell un *Studiolo* de Belfiore decorat per Apol·lo al sostre i les Muses als murs (Lugli 1983: 56-57). Enyego d'Àvalos fou llavors ambaixador del rei Alfons a Ferrara i degué conèixer –doncs– aquest projecte innovador.

² Així ho entenia el pedagog de Ferrara i deixeble del Veronese, Michele Savonarola, quan aconsellava els fills del marquès –residents un temps a la cort de Nàpols i amics de D'Àvalos– que foren «*homini scientifici*» (2004 [1997]: cap. 7) si aspiraven a esdevenir prínceps exemplars; exactament com feia l'autor del *Curial*, a través del protagonista adolescent, potser pensant en algun príncep dedicatari.

scientífich», que «entre los grans philòsofs, poetes e oradors... és tengut en gran stima» i que mai «no lexa l'estudi; ans tracta tan reverencialment los llibres, que tots quants lo conexen ho han a gran meravellan» (*CeG* II.116)³.

Els humanistes, els «hòmens de molta sciència» italians, rescataven llibres «de reverenda letradura» (*CeG* III.0) de recòndites biblioteques monàstiques i bizantines, i els exposaven en sumptuoses col·leccions, com la que pretenia posseir Curial el llombard, ornada de «llibres en totes les facultats» (*CeG* III.79)⁴. Els llibres –objectes totèmics, «vehicles de l'aliança entre cultura i poder» (Davies 1998 [1996]: 73)– els organitzaven *praeceptores* de cort, disposats a guiar magnats i cavallers per la senda de l'estudi, dels *studia humanitatis*⁵; a «declarar-los» els passatges «intricats», com feia Curial/Joan amb la seua deixebra, la *docta puella* Camar, quan li explicava l'*Eneida*.

La novel·la cavalleresca *Curial e Güelfa* (Milà-Nàpols?, ca. 1445-1448), atribuïble per múltiples indicis i proves a l'intel·ligent i bibliòfil cavaller Enyego d'Àvalos (Soler 2017a, 2017b i 2018a), és l'obra d'un preclar «amatore delle Sacre Muse». Així es presentava el gran camarlenc del rei Alfons d'Aragó davant dels seus amics de la cort de Nàpols⁶. Aquell amant de la lectura i l'escriptura rebé els elogis dels millors humanistes –com el seu amic Filelfo– i dels principals llibreters –Vespasiano da Bisticci– de la Itàlia del Renaixement⁷. No ens estranye que el proemi al llibre III, on el cavaller-trobador és coronat oníricament al Parnàs com un «cavaller humanista», comence amb una invocació a les Muses i amb una autodefensa de la intrepidesa poètica de l'escriptor.

LA PRESENTACIÓ DE L'AUTOR AL COMENÇ DEL LLIBRE III

El proemi anuncia que el llibre III –a diferència del I, dedicat a l'Amor, o del II, el de la Cavalleria– «fa menció de les Muses». El lector s'ha de deixar guiar per l'autor i pel paper *moralitzant* ('instructiu') de les ficcions dels poetes, les d'aquells que «han fingit nou Muses». Escriu Ovidi que aquestes excel·lien en la música i el cant, però que foren desafiades agosaradament per les Pièrides, «altres nou germanes», superbes, que «no eren tan grans maestres com pensàvan». Volgueren «parificar-se» amb les Muses i àdhuc superar-les, però Cal·líope s'hi imposà victoriosa i els déus castigaren la vanitat de les contrincants

³ Citarem el text del *Curial* a partir de l'edició de Ferrando (2007), per ser la més acostada, en criteris de transcripció paleogràfica i d'ajustament a la distribució original dels capítols del còdex únic. S'abreujarà el títol en sigles (*CeG*), el llibre en numerals romans i el capítol en xifres aràbigues.

⁴ És un calc de la consigna humanística *libri in ogni facultà* ('llibres de les més diverses matèries o disciplines'), emprada per Da Visticci (proveïdor de llibres i biògraf de D'Àvalos) i altres bibliòfils italians, a fi d'expressar la pretensió d'universalitat de les biblioteques àuliques. Per exemple, la «libreria» napolitana del Magnànim era «illo Musarum egregio domicilio...», illa bibliotheca dignissima *librorumque omnium facultatum* refertissima» (Carratelli 1949-1950: III, 188-189; el subratllat és nostre). Quan Badia i Torró (2015: 55) interpreten la frase, creuen que Curial va comprant llibres escolàstics per «totes les facultats» de l'Estudi General d'Angers «per a refer la seua vida intel·lectual». Òbviament, no han entés bé la intenció literària de «d'anònim» i, a més, menystenen el context humanístic i italià de l'obra.

⁵ Angelo Decembrio, exiliat de Milà a Nàpols sota la protecció de D'Àvalos (1447), ajudaria aquest a interpretar els clàssics i a organitzar la seua biblioteca fins al 1458, quan –suposem que per recomanació del mateix Enyego– fou contractat pel Príncep de Viana per a augmentar i millorar el seu tresor bibliogràfic («auctoribus illustribus bibliothecam nostram replere») i exercir d'orientador en els estudis d'humanitat: «et in studiis humanitatis preceptorem nostrum volumus» (Reeve 1991: 125).

⁶ Si més no, en el proemi d'uns tractats de falconeria, escrits per ell en català i autotraduïts anys després a un italià *toscaneggiante*, no exempt de catalanismes (Lupis 1975).

⁷ Filelfo, per exemple, afirma que *Aenicus* (< *Aeneas* + *Inicus*) escrivia de manera elegant i pauta (Mateu Ibars 1980: I, 928) i Da Bisticci observa que «dilettavasi meravigliosamente di libri, e aveva in casa sua una bellissima libreria» (1951: 378-380), condicions que expliquen –si encertem amb l'atribució d'autoria– l'elegància estilística i la varietat de recursos que palesa el *Curial*.

transformant-les en garses, en «piques», en «ocells garruladors» que aprenen a parlar distintes llengües, però que no comprenen allò que diuen⁸.

L'exposició de la faula ovidiana –amb un incís divulgatiu sobre la música i Apol·lo Musagetes– serveix d'excusa al redactor per a alligonar el lector sobre «dos hòmens pobres de ciència, qui presumen saber molt». A qui podia referir-se? Doncs, als escolàstics o *disputadors*. Són garses que «volen disputar o disputen» –notem-hi la ironia– «ab los hòmens científichs», és a dir, amb *homini scientifici* instruïts pels humanistes italians, i amb els mateixos humanistes: els homes «de reverenda letradura», administradors de la ciència dels antics. A diferència d'aquests, els escolàstics superbs «garrulen e rallen, e no saben ço que dien». Bé mereixen, doncs, la desaprovació sarcàstica del filohumanista: «Callem, doncs, los qui sabem poch, davant aquells qui saben molt».

Hom percep a les clares una actitud desafiant, a la defensiva, per part del lletraferit, del neòfit del nou paradigma humanístic. Al darrere de la seua plasmació *conflictiva* de la cultura s'endevina un ambient enrarit per l'hostilitat d'*alguns* envers la poesia clàssica i el pensament heterodox: la cort de Nàpols, amb un Valla processat per la Inquisició...? L'amenaça de les «piques» sembla projectar-se sobre l'obra dels humanistes i, així mateix, sobre els cortesans que «saben poch» però simpatitzen amb l'humanisme. Els garruladors són savis de pit inflat, «senyaladament si són algun poch de noble linage». La crítica sembla feta per algú dotat d'un cert estatus social o llinatge i ve seguida d'una graciosa paròdia dels manuals escolàstics, de la xerrameca sapiencial dels moralistes medievals: «Contra los quals Salusti [...]. E sent Gregori [...]. *Et Malachias propheta* [...], e dos contraris no poden estar ensems⁹. Contra los quals diu Tul·li...».

L'escriptor s'hi diverteix retallant i manipulant sentències. Hi barreja a propòsit el romanç amb un llatí macarrònic i de segona mà (Mesa Sanz 2012). Ho fa per a riure's amb l'auditori d'alguns interlocutors –els teòlegs participants en l'«hora del llibre» de Castel Nuovo?– que els oients de la recitació curialesca devien tenir en ment. Acaba de criticar aquells que «volen disputar» i acte seguit enceta una *disputatio* escolàstica en clau satírica i amb remat homilètic: «Abaxen e humilien-se los nobles e grans lletrats, e cregan aquell qui ·ls dix: *Qui se exaltat humiliabitur*, etc.». Els *etètera* formen part, també, de la paròdia. I és que, prescindint del sentit de l'humor, el *Curial* no s'entén. Ens referim ja a un sentit de l'humor refinat, de filiació humanística, no medieval.

Posicionat l'escriptor del costat de les Muses i en contra de les Pièrides de la vella cultura, passa llavors a desenvolupar un brevíssim exordi: «E Curial, lo qual tenim entre mans...». *Tenim*, recitador i oients. Tot això de la «reverenda letradura», dels seus conreadors i detractors, preocupa a l'autor del proemi. Tanmateix, ell s'ha citat sobre el paper amb l'oient o lector per a seguir «do procés de la vida» d'un cavaller italià; d'un adolescent, d'un aprenent de virtuós «príncep d'Oronge». Pensaria dedicar el *Curial* al príncep Ferran de Nàpols, casat el 1445 amb una descendent dels prínceps d'Orange? Certament, les cròniques retraten un Ferran que pecava del que pecaren els reis Ezequies i Nabucodonosor i els emperadors romans, evocats en aquest proemi. Curial ha sigut també «luxuriós» per haver-se deixat seduir per Làquesis; «superbiós» per ser estrenu cavaller, com explica l'escriptor, i «algun poch vanagloriós» per la «dignitat de la ciència». Convé que algú li recorde el precepte apol·lini de «reconéixer-se a si mateix», que l'ajude a restablir-se de la «cayguda» de set anys a la qual l'han precipitat les seues febleses humanes. El llibre

⁸ L'exposició inicial del mite ovidià no depèn del *commentum* definitiu de Da Imola, sinó d'una versió bolonyesa anterior, conservada al Montserrat del segle XV, un espai molt freqüentat per D'Àvalos, a més d'escenari de la ficció curialesca. Aquest *commento*, desconegut fins al segle XIX, s'atribuí a Da Imola fa poc més d'un segle. En el *Curial*, llegim: «devengueren molt superbes e vanaglorioses, en tant que... se volgueren... parificar ab les Muses», i en el *Da Imola* piemontès (Promis & Negroni 1888: II, 5): «Pireus... habuit novem filias litteratas, et ita superbas quod presumebant se parificare Musis», etc.

⁹ Al·lusió a l'oposició de contraris, un dels fonaments de la lògica, assignatura tan cara als escolàstics.

III, el consagrat a les Muses, el durà a la redempció. El rescat s'acompleix en el capítol 79, quan Bacus –déu de ciència i de filosofia moral per als humanistes italians– anima Curial a retrobar-se en «la vigília del studii»; a esdevenir un adult virtuós, un príncep imminent i renaixentista, auxiliat pels llibres.

L'escriptor barreja el discurs sobre Curial amb una concisa *captatio benevolentiae*, on autor i personatge es confonen, com en altres passatges de la novel·la. El literat *amateur* es demana «si serà lícit a mi... invocar les Muses», com havia fet el seu admirat Dante en el «llibre» III de la *Comèdia*. Dubta que elles acudisquen «en subsidi e favor mia, car no han cura sinó de hòmens de gran sciència». Bé deuen conèixer els oients de la recitació que l'autor no encaixa en l'estament dels homes lletrats. Fa l'efecte que llegim l'excusa d'un cavaller que es reivindica com a tal: «mi e mos pars, axí com ignorants¹⁰, han en estrany avorriment» les Muses. Es refereix, sens dubte, a la incòmoda posició de la noblesa cortesana del segle XV, escassament educada en el llatí; semianalfabeta, amb algunes brillants excepcions, i postergada d'alguns àmbits de poder per plebeus *litterati*. És una qüestió que es debatia molt a la Castella de «das armas y las letras», la Castella dels «cavalleros científicos», com Villena o el marquès de Santillana (Lawrance 1985). L'esperit literari del *Curial* té alguns punts de connexió amb l'univers ideològic d'aquells nobles italòfils castellans, com advertí Lola Badia (1986: 120), encara que hi predomine, al remat, la pàtina cultural d'un aprenentatge italià (Ferrando 2012).

D'acord amb el que recomanaven els *dictatores*, l'exordi prossegueix amb una declaració de falsa modèstia, on l'autor irromp amb un pronom molt personal: «Yo, axí en aquesta obra com en totes les coses que parle, són imitador» de les *piques*. Òbviament, ens vol dir el contrari. Sembla adreçar-se a un auditori habituat a oir-lo «parlar» de moltes «coses» relacionades amb les seues diversificades inquietuds culturals.

Tornant a l'afer de les Muses, l'escriptor assumeix que el *Curial* és obra en romanç, de ficció cavalleresca i divertit accent boccaccesc, catalogable entre les «obres ímfimes e baxes», no entre els llibres de «molts alts e sublimes estils» (clàssics antics, obres de Dante o Petrarca...), «scrits per solemnes e molts grans poetes e oradors». *Poeta et orator* és el sintagma corrent a la Itàlia del 1445, la Itàlia on s'escrigué i es recità el *Curial* –si és que mai arribà a recitar-se–, per a definir els grans autors antics i els millors humanistes (Kristeller 1980: 39). L'autor del *Curial* no es pot «parificar» amb ells, perquè no ha sigut educat d'infant per a ser *scriptor* o dedicar-se a les lletres: «E si yo les hagués en la mia tendra edat servides, ara 'm socorrerien e ajudarien com als altres servidors seus, mas yo no curí d'elles ne les coneguí, e per ço elles no curen de mi ne 'm conexen».

Si l'autor –com es pot deduir– és un cavaller, doncs difícilment hauria conegut les Muses del Parnàs en la infantesa. Malgrat tot, aquest presumpte *miles* o *bellator* «bé les voldria ara afalagan», perquè ell llig («no he trobat, en allò poch que he legit, per bé que ho hage volgut encercar...»), perquè estudia i admira els poetes llatins i els grans autors. Si és un cavaller, com pareix, és un cavaller excepcionalment culte i curiós. Si no ens equivoquem molt, devia ser algú com el gran camarlenc del Nàpols del rei d'Aragó, elogiat per Filelfo en les seues *Odae* (II, VI, 107-112): «placidas excipit Aenicus / Musas hospitio libens. Et Phoebos... Davalus hospite / laetatur studium» (Robin 2009: 130), és a dir: «Enyego acull amb molt de plaer les plàcides Muses i, amb Apol·lo Febus oficiant d'amfitrió, s'aplica D'Àvalos amb delectança a l'estudi de les lletres». Apol·lo i les Muses eren –també en el *Curial*– l'emblema d'una cultura i d'un temps.

Tanmateix, aquest autor del *Curial* –que escau perfectament a D'Àvalos– no es veu capaç, en absolut, d'emular-los, de crear una obra «sublim». Aquest «yo» reiterat del proemi es mostra satisfet de tot el que ha après a Itàlia, però ho exposa amb una obligada pàtina de falsa modèstia. Val a dir que també és conscient de les seues limitacions intel·lectuals i

¹⁰ *Ignorant*, en el vocabulari de l'època i en aquest context, significa *illiteratus*: ignorant de la gramàtica llatina, escassament alfabetitzat, doncs.

creatives. I per això adverteix l'auditori, que s'endevina amical: «ab humil e baix parlament proceyré, axí com sabré», amb el llibre III. Aquest serà més «intricat» que el primer i el segon¹¹, car «en aquest haurà algunes transformacions e poètiques ficcions [metamorfosis ovidianes, mites clàssics...], scrites no en la manera que a la matèria se pertany [la *maniera* sublim dels clàssics i dels humanistes], mas axí rudament e grossera com yo ho hauré sabut fer». En realitat, aquest redactor amatent és conscient de la seua destresa com a literat (i com a filòleg en potència, vegeu Ferrando 2012), però fa sàtira simpàtica de si mateix quan s'autodefineix com a «rude» i «grosser». Després observem que sap ornar el text amb facècies culturalistes, d'home llegit, de *filohumanista*, i que les combina, adés amb fragments de discurs retòric elevat o elegíac, adés amb recessos de caire hilarant i llucianesc, com són els diàlegs entre deus olímpics.

Precisament, el proemi III es clou amb un d'aquests fragments informals: l'elogi del cavaller Curial, incomparable amb els herois de l'era clàssica (Alexandre, Cèsar i altres conqueridors de «grans troços» del món), però modèlic per al públic al qual s'adreça ell, constituït sobretot per cavallers. La broma s'allarga amb un record d'alguna recitació cortesana compartida («oÿts he moltes vegades, e encara legits, *Los treballs*» d'Hèrcules, en versió d'Enric de Villena¹²) i el relat de Jàson, que –no realment, sinó segons «les poètiques ficcions» dels antics– «domà toros, matà serps, sembrà dents de què nasqueren cavallers, e en batalles matà molts hòmens». La digressió informal i llucianesca ve seguida d'una defensa paròdica de la cavalleria de Curial enfront de la d'Hèctor i altres herois antics. No obstant això, se'ns recorda la immortalitat que els autors grecollatins imprimiren als seus biografats. Així, si els fets de Curial foren escrits per «Tito Lívio, per Virgili, Staci o algun altre gran poeta o orador, fóran estats legits, recordats e tenguts en gran stima per hòmens de reverenda letradura», els humanistes; simplement, pel fet d'estar inspirats per les Muses i teixits en «sublime e meravellós estil».

Remarcada aquesta distància entre els clàssics «reverends» i la literatura d'evasió que l'autor exhibeix i practica, clou aquest el proemi i reprén la ficció cavalleresca: «E axí, seguescam lo procés començat de la vida de nostre cavaller». Queda clar, amb aquesta frase, que el llibre de Curial el llombard és un «procés de vida», una biografia cavalleresca amb ressonàncies paròdiques, una *institutio principis* divertida i poetitzada.

INTERMEDIARIS ITALIANS I UNA *IMITATIO* RENAIXENTISTA

No solament l'actitud de l'escriptor enfront de les lletres i dels representants de la cultura l'acosta a l'esperit de l'humanisme italià, sinó també el fet de començar el llibre III de la mà de les Muses, foragitades de les lletres medievals i rescatades pels autors italians. Les presenta, a més, al·legoritzades per Fulgenci, d'acord amb un dels temes predilectes de la cultura i de l'art del *Quattrocento*. En les Muses, «gli humanisti vedevano, fundandosi in Macrobio e Fulgenzio, le garanti dell'armonia cosmica e, contemporaneamente, le rappresentanti delle scienze e delle arti». Ho constata Wolfgang Liebenwein, quan descriu la cultura nord-italiana de cort (1988: 49), i ho verifiquem nosaltres, amb idèntica nitidesa, en el pròleg III de *Curial e Güelfa*. Perquè les Muses del *Curial*, com pertoca, es relacionen repetidament amb l'harmonia musical de les esferes del cosmos: «Nós [les Muses]... stam entorn al déu Apol·lo..., temprant l'armonia de les set planetes» (*CeG* III.27). Aquest

¹¹ Com adverteix Gros (2018: 65), aquesta voluntat d'enriquir –de la mà d'Apol·lo– el III llibre del *Curial*, sembla inspirada en la interpretació que Da Imola fa del proemi al *Paradiso* o «tercer llibre» de Dante. L'imolès escriu (*Parad.* I, 13-16): «*Insino a qui. Hic poeta assignat causam petitionis factae per eum, et vult sententialiter dicere, quod ex duobus diis poetarum unus suffecit sibi in duobus primis voluminibus faciliioribus; nunc vero in isto tertio difficillimo indiget favore amborum [Apol·lo i Bacus, no solament Bacus]*». I en el *Curial* (III.0) llegim: «proceyré axí com sabré a aquest tercer libre, lo qual és algun poquet *pus intricat* que'ls altres primers».

¹² Us remetem a Soler (2018b), on s'observen clares connexions temàtiques i intertextuals entre les obres de «don Enrich» i la novel·la cavalleresca que ens ocupa.

aspecte retrata l'autor com el lector d'un Macrobi que cita explícitament i que estava de moda en els cenacles neoplatònics. En realitat, el *Curial* conté precioses teofanies, relectures de Venus com a matrona protectora i àdhuc insòlites evocacions de la Làquesis del mite d'Er de Plató (Soler 2019). Això resulta impensable en una obra escrita en àmbit ibèric. L'anònim –Enyego d'Àvalos, sense alternatives que resulten convincents o viables– participa d'un incipient esnobisme neoplatònic, que no s'explica sinó en un literat educat en alguna cort del nord d'Itàlia¹³.

Juan F. Mesa Sanz (2008) deduí aquesta connexió nord-italiana en verificar que una part substancial dels recursos erudits de l'encara ignot autor del *Curial* procedien de lectures cultes habituals al nord d'Itàlia durant el primer *Quattrocento*. L'escriptor hauria adquirit erudició estudiant els *commenti* de la *Divina Comèdia* de Dante, com els de Benvenuto Rambaldi da Imola –que hem comprovat que fou el seu llibre de capçalera (Soler 2017b: II, 839-918)– i Pietro Alighieri. L'anònim feia lectures i mostrava idees connexes amb l'humanisme italià (Mesa Sanz 2012). I ens consta, a més, que no es conformava amb un sol vademècum enciclopèdic. Al contrari: solia contrastar anotacions de llibres diversos. *Retallava* frases, expressions retòriques, vocables específics, versos de Dante fins i tot..., per a compondre després amb aquelles tessel·les un mosaic original, un text calidoscòpic; com si d'una minuciosa labor de marqueteria literària es tractara.

Així per exemple, quan remet a l'*auctoritas* clàssica de Fulgenci per justificar el seu retaule de les Muses al·legoritzades, en realitat acudeix a la consulta de distintes fonts, que conjumina reflexivament. No sabem si ha llegit directament o no Fulgenci, però podem deduir que ha investigat en diverses autoritats sobre aquest passatge de les Muses contingut en les *Mythologiae* (I, 15). A banda d'això, i influït per l'ambient humanístic, corregeix Fulgenci i fa de Cal·liope la preferida, la primera de les germanes, la musa de l'eloqüència: «de aquesta», escriu, «prenen les altres il·luminació»¹⁴. Cal·liope serà també la musa interlocutora de Curial quan aquest somnie que puja al Parnàs i és coronat com a poeta. L'escriptor i el seu *alter ego* de paper, Curial, confien en ella.

Aquell que se suposa que redacta una novel·la «cavalleresca», no crea com ho faria un plagiador medieval, a l'estil d'un aficionat Joanot Martorell, per exemple. Ell escriu reelaborant frases, combinant expressions. Atén a l'orientació metodològica del gramàtic llombard Gasparino Barzizza: «addendo, subtrahendo, transferendo et immutando»; com fan les abelles, combinant el pol·len de selectes flors. La seua no és, doncs, una *imitatio* medieval, sinó una *imitatio* petrarquesca, metòdica, molt italiana¹⁵.

Valga d'exemple del que diem un fragment d'aquest proemi III, que és ara objecte de la nostra anàlisi. S'observarà que l'escriptor recorre a les *Genealogie deorum gentilium* de Boccaccio (2004 [1951]), un manual de mitologia ben conegut, fins i tot a la Península Ibèrica, però també al *Comentum super Dantis Aldigherij Comoediam* de Da Imola (2005 [1999]) i al *Comentum super poema Comedie Dantis* de Pietro Alighieri (2006 [1999]). Sembla que hi afegí un record de lectura de la *Tebaida* d'Estaci i alguna nòtula presa de les *Allegorie Librorum Ovidii Metamorphoseos* de Giovanni del Virgilio (Ghisalberti 1933 [1931]: 66-68). Aquesta

¹³ D'Àvalos havia sigut cortesà predilecte de Filippo Maria Visconti pels anys 1435-1440 i ambaixador del rei d'Aragó al quadrilàter Gènova-Milà-Ferrara-Florència (1440-1447), en vespres i durant la redacció del *Curial*. Ell fou a més, un dels primers lectors europeus que l'any 1440 tingueren accés al mite d'Er traduït al llatí, gràcies a la seua amistat amb l'humanista milanès Pier Candido Decembrio.

¹⁴ El primer a advertir que l'autor del *Curial* «esmenà» críticament i alterà la versió de Fulgenci, fou Gómez Font (1989 [1987]).

¹⁵ Els tractats de Gasparino que aconsellen aquest mètode d'imitació poètica (*De imitatione*, 1417; *De compositione*, 1420) els portà de Milà a Nàpols Enyego d'Àvalos, a prec del fill de Gasparino, Guiniforte Barzizza. Aquest s'havia incorporat al servei del rei d'Aragó a Barcelona, el 1432, disposat a allçonar en *studia humanitatis* els cortesans interessats. Amb la qual cosa, el jove Enyego, patge predilecte del rei Alfons –elogiat ja per les seues virtuts intel·lectuals (segons Paolo Giovo)– podria haver après del preceptor llombard. El 1447, Guiniforte reemplaçà D'Àvalos com a ambaixador del rei Alfons a Milà.

varietat i especificitat de fonts –sobretot, les *Allegorie*– sols troba explicació raonable en un *Curial e Güelfa* documentat a Itàlia:

Font clàssica original, Fulgenci, <i>Mythologiae</i> (I, 15): les Muses, al·legoritzades		
<i>Curial e Güelfa</i> proemi al llibre III	«retalls» de fonts intermediàries combinades	autoritats consultades
Item, les dites Muses en altra manera són al·legoritzades: que la primera Musa sí és appellada Clio,	Alii allegorizant novem Musas [...]; ideo dicta est prima musa Clio	Alighieri, <i>Purg.</i> I, 1-12
que és interpretada gloriosa dea,	quod est gloria, quasi gloriosa dea	Da Imola, <i>Purg.</i> I, 1-12
o cogitació	cogitatio	Boccaccio, <i>Geneal. deor.</i> , XI, 2
gloriosa	gloriosa	Da Imola, <i>ibíd.</i>
de cercar o cogitar sciència;	scientiam querit	Boccaccio, <i>ibíd.</i>
<i>cleos</i> en grech, en latí <i>fama</i> ,	cleos enim grece, ‘famam’ sonat	Alighieri, <i>ibíd.</i>
la qual segueix la sciència.	cogitatio querende scientie	Boccaccio, <i>ibíd.</i>
La segona, Euterpe, que és interpretada ‘bé delectant’,	Secunda Euterpe, interpretata ‘bene delectans’	Alighieri, <i>ibíd.</i>
car primerament se deu cercar la sciència e despuys delectar-se en ço que ha cercat.	quod primum sit scientiam querere, secundum sit delectari quod queras.	Boccaccio, <i>ibíd.</i>
La terça, Melipòmene, ‘que ens fa perseverar en aquell bon propòsit’. La quarta, Talia, que és interpretada ‘capacitat’. La quinta, Pol·límia, que vol dir ‘faent molta memòria’.	Tertia, Melpomene, quasi ‘meditationem faciens permanere’. Quarta, Thalia, interpretata ‘capacitas’. Quinta, Polymnia, quasi ‘memoriam multam faciens’	Alighieri, <i>ibíd.</i>
La sisena, Èrato, que vol dir ‘invenció’, ço és, que l’hom deu fer	Sexta vocatur Erato, que interpretatur similitum ‘inventio’, eo quod est necessarium homini	Del Virgilio, <i>Allegorie</i>
de si alguna cosa nova.	ut aliquid simile et de suo inveniat	Boccaccio, <i>ibíd.</i>
La setena, Tersícore, quasi ‘instrucció’	Septima, Tersicore, quasi ‘instructio’	Alighieri, <i>ibíd.</i>
o juyhí, car après de la invenció cové discernir e judgar.	dijudicans, eo quod homini est necessarium scire dijudicare inter ea que adinvenit.	Del Virgilio, <i>ibíd.</i>
La octava, Urània, quasi	Octava, Urania, quasi	Alighieri, <i>ibíd.</i>
‘celestial enginy’.	‘celestem ingenium’.	Boccaccio, <i>ibíd.</i>
La novena e última, Calíope,	Nona, Caliope	Alighieri, <i>ibíd.</i>
que és eloqüència.	quod est dea eloquentiae.	Da Imola, <i>Inf.</i> II, 7-9
E sí, tot és ordenada en la fi.	Ergo hic erit ordo.	Boccaccio, <i>ibíd.</i>
De aquesta prenen les altres il·luminació, creximent e fama;	Traditur doctrina aliis.	Da Imola, <i>Purg.</i> I, 1-12
e ella de totes.	Invocació a Venustas, Fama i Caliope	Estaci, <i>Thebaïs</i> , IV, vv. 32-35
E açò, quant a la sciència, són les Muses.	Et ista est regina aliarum.	Del Virgilio, <i>ibíd.</i>
	Musas esse novem modos scientie.	Alighieri, <i>ibíd.</i>

CONCLUSIONS

Després d’un llibre I del *Curial*, que introdueix l’Amor honest, tutelat per la Venus Urània o «estel·lificada» de Plató, es desplega un llibre II influït per Mart i dedicat a la cavalleria. El llibre III, més elaborat, tracta de la humana *virtù* que inspiren Apol·lo i les Muses, descrites d’acord amb Macrobi i Fulgenci, com a garants de l’harmonia musical de l’univers, en concordança amb l’esperit neoplatònic del *Quattrocento*.

L'escriptor (que nosaltres identifiquem amb l'«amant de les sacres Muses» Enyego d'Àvalos, cavaller criat a València, però imbuït a Itàlia d'ideals humanístics) recita per a un auditori amical i proper, constituït sobretot per cavallers de cort com ell: «mi e mos pars..., ignorants» de la gramàtica. Parteix de la metamorfosi ovidiana de les Muses i les Pièrides per a defensar l'humanisme i els amics de la «reverenda letradura» (els clàssics), alhora que fa paròdia satírica dels «garruladors» portaveus de l'escolàstica medieval, els menyspreadors dels «cavallers científichs» o filohumanistes com ell.

Anuncia la redempció de Curial el llombard, que es retrobarà a si mateix i deixarà de ser «vanagloriós». Finalment, s'excusa per l'*experiment* d'una literatura d'estil planer, de divertida ficció *volgare*, perquè ell no ha sigut format d'infant per a ser home lletrat. Tampoc no podrà mai parangonar-se amb els humanistes i els clàssics «sublims», inspirats per les Muses. No obstant això, el lletraferit s'atreveix a adornar el text amb alguns aspectes «intricats», de temàtica mitològica i al·legòrica. Perquè, com explicarà després Cal·líope a Curial, les Muses, «a vegades acompanyam... hòmens que ells no s'o cuyden, e ·ls ajudam a fer e dir..., segons la disposició que en ells trobam» (CeG III.28).

En realitat, som al davant d'un literat *amateur*, però *dispost*: intel·ligent, estudiós, metòdic. L'autor del *Curial* practica una *imitatio* poètica humanística, apresada segurament dels manuals llombards de Gasparino Barzizza. La *captatio benevolentiae*, llegida entre línies, engruna l'autoretrat d'un escriptor satisfet amb allò que ha après a la Itàlia dels humanistes. L'entusiasme el fet de comunicar divertidament, sobretot en aquest llibre III, ideals i lliçons moralitzants als amics de la cort napolitana. A tal efecte, i en atenció als previsibles oients –o qui sap si a un hipotètic dedicatari «fingit»: l'infant Ferran, duc de Calàbria, criat i educat a València?–, adopta un elegant «lenguatge cathalà», de coloració lèxica valenciana, per a redactar un llibre substancialment italià.

ABEL SOLER
abel.soler@uv.es
Universitat de València

BIBLIOGRAFIA

- Alighieri, P. (2006 [1a ed. 1999]) *Comentum super poema Comedie Dantis (III red.)* [1358], P. Procaccioli ed., Roma, Lexis Progetti Editoriali; reed. en línia dins *Biblioteca Italiana* [consulta: 28.05.2018] [<<http://www.bibliotecaitaliana.it/>>].
- Badia, L. (1986) «Ressenya d'Anton Espadaler, *Una reina per al Curial*», Quaderns Crema, Barcelona, 1984», *Els Marges* 34, pp. 117-120.
- Badia, L. – Torró, J. (2015) «Ambient internacional i cultura de cort en *Curial e Güelfa*: primer suplement a l'edició de Quaderns Crema 2011», dins Badia, L. – Casanova, E. – Hauf, A. eds., *Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 51-66.
- Boccaccio, G. (2004 [1a ed. 1951]) *Genealogie deorum gentilium libri* [1365], Romano, V. ed., Bari, G. Laterza; reed. en línia dins *Biblioteca Italiana* [consulta: 28.05.2018] [<<http://www.bibliotecaitaliana.it/>>].
- Da Bisticci, V. (1951), *Vite di uomini illustri del secolo XV*, D'Ancona, P. - Aeschlimann, E. eds., Milà, Ulrico Hoepli.
- Davies, M. (1998 [1a ed. 1996]) «Humanism in Script and Print in the Fifteenth Century», dins Kraye, J. ed., *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*, Cambridge University Press, pp. 47-62; trad. «El libro humanístico en el Cuatrocientos», dins Ídem ed., *Introducción al humanismo renacentista*, Cambridge University Press, pp. 73-92.
- Ferrando, A. ed. (2007) *Curial e Güelfa*, Tolosa de Llenguadoc, Anacharsis.

- Ferrando, A. (2012), «Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*», dins Idem ed., *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa»*, Amsterdam, John Benjamins, vol. 1, pp. 31-88.
- Ghisalberti, F. (1933 [1931]) *Giovanni del Virgilio, espositore delle «Metamorfosi»*, Florència, G. Olschki [separata de *Giornale dantesco* 34, pp. 1-110].
- Gómez Font, X. (1989 [1987]) «*Decem musae, ut vocis modulamina?* (*Curial e Güelfa*, III, 6-7)», dins *Actas del VII Congreso Español de Estudios Clásicos (Madrid, 1987)*, Madrid, vol. 3, pp. 493-500.
- Gros, S. (2018) «Horaci en *Curial e Güelfa?*», *Mirabilia/MedTrans* 7, pp. 53-75.
- Kristeller, P. O. (1980) «El territorio del humanista», dins Rico, F. dir. – López E. ed., *Historia y crítica de la literatura española, 2. Siglos de oro: Renacimiento*, Barcelona, Crítica, pp. 34-44.
- Lawrance, J. N. H. (1985) «On Fifteenth-Century Spanish Vernacular Humanism», dins Michael, I. D.,– Cardvell, R. eds., *Medieval and Renaissance Studies in Honour of Robert Brian Tate*, Oxford, pp. 63-79.
- Liebenwein, W. (1988) *Studiolo. Storia e tipologia di uno spazio culturale*, Cieri Via, C. trad., Mòdena, Panini.
- Lugli, A. (1983) *Naturalia et mirabilia. Il collezionismo enciclopedico nelle Wunderkammern d'Europa*, M. Mazzotta ed., Milà, Mazzotta.
- Lupis, A. (1975) «La sezione venatoria della Biblioteca aragonese di Napoli e due sconosciuti trattati di Ynnico d'Avalos, conte camerlengo», *Annali della Facoltà di Lingue e Letterature straniere* (nuova serie) 6, pp. 227-313.
- Mateu Ibars, J. i M^a. D. (1980) *Colectánea paleográfica de la Corona de Aragón (siglos IX-XVIII)*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- Mesa Sanz, J. F. (2008) «Algunas claves florentinas del *Curial e Güelfa*. Comentarios a la *Divina Comedia* de Dante y la presencia de Macrobio», dins De Courcelles, D. – Martines, V. eds., *Humanisme et réinterprétations. Les traductions anciennes. La traduction des classiques valenciens et la tradition française*, París, École Nationale des Chartes.
- Mesa Sanz, J. F. (2012) «Las fuentes del latín del *Curial e Güelfa*», dins Ferrando, A. ed., *Estudis lingüístics i culturals sobre «Curial e Güelfa»*, Amsterdam, John Benjamins, pp. 387-428.
- Promis, V. – Negrone, C. eds. (1888) *Dante Alighieri. La «Commedia», col commento inedito di Stefano Talice da Ricaldone* [transcr. ca. 1474 de la *lectio* bolonyesa de B. Rambaldi da Imola, ca. 1367-1376], Milà, Ulrico Hoepli, vol 2 (*Purgatorio*).
- Rambaldi da Imola, B. (2005 [1a ed. 1999]), *Comentum super Dantis Aldigherij Comoediam*, Procaccioli, P. ed., Roma, Lexis Progetti Editoriali; reed. en línia dins *Biblioteca Italiana* [consulta: 28.05.2018] [<<http://www.bibliotecaitaliana.it/>>].
- Reeve, M. D. (1991) «The Rediscovery of Classical Texts in the Renaissance», dins Pecere, O. ed., *Itinerari dei testi antichi*, Roma, pp. 115-157.
- Robin, D. ed. i trad. (2009) *Francesco Filelfo. Odes*, Harvard University Press.
- Savonarola, M. (2004 [1a ed. 1997]) *Del felice progresso di Borso d'Este* [ca. 1452], Mastronardi, M. A. ed., Bari, Palomar; reed. en línia dins *Biblioteca Italiana* [consulta: 28.05.2018] [<<http://www.bibliotecaitaliana.it/>>].
- Soler, A. (2017a) «Enyego d'Àvalos, autor de *Curial e Güelfa?*», *Estudis Romànics* 39, pp. 137-165.
- Soler, A. (2017b) *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*, València / Barcelona, Universitat de València / Institució Alfons el Magnànim / Institut d'Estudis Catalans, 2017, 3 vol., 4754 pp.
- Soler, A. (2018a) *Enyego d'Àvalos i l'autoria del «Curial»*, València / Barcelona, Institució Alfons el Magnànim / Institut d'Estudis Catalans / Universitat de València, 310 pp.

- Soler, A. (2018b) «Enrique de Villena y *Curial e Güelfa*», *Revista de Literatura Medieval* 30, pp. 43-58.
- Soler, A. (2019) «La Làquesis de Plató i la Làquesis del *Curial*», dins Tomassetti, I. coord., *Avatares y perspectivas del medievalismo ibérico*, San Millán de la Cogolla, Asociación Hispánica de Literatura Medieval / Cilengua, pp. 1.493-1.504.